

Aleksandar Dinčić

Narodni muzej Niš

Srbija

adincic21@gmail.com

Ivana Gruden Milentijević, Slovinci u Srbiji pod nemačkom okupacijom 1941–1944. godine

Iako postoji izuzetno veliki broj monografija, rasprava i članaka o Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji, Ivana Gruden Milentijević, već afirmisani istoričar, nakon monografije koja opisuje stradanje Slovenaca u Nišu i daje prikaz porodičnih albuma Slovenaca u Srbiji, svojom novom naučnom hronologijom o stradanju slovenačkog življa na području okupirane Srbije pokušala je da izvrši ponovnu sveobuhvatnu sintezu važnih istorijskih događaja. Tako se čitalačka publika, naročito istorijski znatiželjnici, iznova upoznaju sa najnovijim rezultatima istraživačkog rada mlade niške istoričarke, od čije prve studije nije prošlo više od sedam godina. Metodičnim i celovitim delom uobličena je svojevrsna slovenačka trilogija. Događaji su od velikog značaja za srpsku, naročito historiografiju Republike Slovenije, koja pak od desolucije nekadašnje jugoslovenske države nije imala studije posvećene slovenačkom i uopšte katoličkom življu u granicama Srbije (1941–1944).

Knjiga je izašla u izdanju Slovenačke kulturne zajednice (Slovenska kulturna skupnost) „France Prešern“ iz Niša i Narodnog muzeja Niš. Ima 168 strana, a posvećena je Želimiru Žilniku (proslavljenom jugoslovenskom režiseru) i potomcima svih Slovenaca stradalih u Srbiji. Monografija je podeljena na nekoliko tematskih celina i odeljaka: uvod, Slom Jugoslavije i podela okupiranih teritorija, Slovenci u Aprilskom ratu i jugoslovenski ratni zarobljenici, Pripreme za iseljavanje Slovenaca, Iseljavanje Slovenaca u Srbiju, Slovenci kao

žrtve terora u Srbiji, rezime na slovenačkom jeziku i popis Slovenaca stradalih u direktnom teroru u Srbiji.

Na osnovu temeljnog istraživanja primarne arhivske (u Srbiji i Sloveniji), memoarske građe i objavljene literature (81 knjiga), autorka je u prvom redu pokušala da preko nekoliko pomenutih tematskih celina na što pravilniji način sagleda pojedine specifičnosti ove istorijske pojave, koja je, uzimajući sve u obzir, vrlo malo obrađivana u čitavoj ratnoj periodici i publicistici.

Pomenuta autorka svoju najnoviju studiju, u prvom redu, temelji na rezultatima višegodišnjih istraživanja u arhivima i na podacima iz objavljene literature. Oni koji se razumeju u ovu vrstu rada znaće kakve velike teškoće istraživaču-hroničaru predstavljaju traganja za zapisima jednog vremena, razbacanim na više adresa, u više institucija, s druge strane, i kakva je dragocenost, nakon što se ispitivanja dovedu do samog kraja, izvrši izvorno udvajanja, a potom i preko potrebna istorijska sinteza. Zbog toga su monografska proučavanja i radovi ove vrste u pojedinim našim oblastima za svaku pohvalu i treba ih što više pospešivati preko različitih projekata. Projekat *Slovenici u Srbiji pod nemačkom okupacijom (1941–1944)*, iz koga je na posletku i proistekla pomenuta studija, svakako je jedan od takvih. Uopšte, pomoću ovog vida monografske ekspozicije stiču se vredna i dragocena znanja za poznavanje etničkog razvitka i strukture života i običaja jednog slovenskog naroda. Uz to, može se nadovezati u jednoj opštoj problematici koja prati Kraljevinu Jugoslaviju kroz Drugi svetski rat, predstavljajući time solidan izvor u daljim pisanjima vezanim za stanovništvo, vojnu problematiku, trgovinu, privredu, prosvetu, crkvu, kulturna zbivanja, humanitarne organizacije i sl.

Prva celina (str. 3–24) opisuje kratkotrajni rat i okupaciju jugoslovenske teritorije. Drugi svetski rat (1939–1945), pored velikog broja zemalja, zahvatio je i tadašnju Jugoslaviju. Poput Poljske, Francuske i još nekih evropskih zemalja, ni Kraljevina Jugoslavija (nekadašnja Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca), uz evidentnu unutarvojničku slabost, nije se mogla odupreti snažnoj nemačkoj armadi i njenim koalicionim saveznicima. Neprijateljska okupacija povlačila je takođe važne pojave za praćenje slovenačkog življa u ondašnjim granicama: ratno zarobljeništvo (str. 5–12) i iseljeništvo (pripreme, transporti i dolazak u Srbiju, str. 13–49).

Za vreme tog kratkotrajnog rata istakli su se i slovenački vojnici, naročito vazduhoplovci, koji su hrabro branili Beograd (trojica poginula, str. 100).

Slovenački ratni zarobljenici vojske Kraljevine Jugoslavije u dosadašnjim studijama i člancima obrađivani su uglavnom odlomачno. S druge strane, u ovoj monografiji se pružaju vrlo korisni, većinom nepoznati podaci, a koji su pak rezultat temeljnih istraživanja u arhivima u Srbiji i Sloveniji. Na primer, autorka nam navodi da je na području Slovenije jugoslovenska vojska raspuštena pre odsudne kapitulacije jugoslovenskih oružanih snaga, pa su u zarobljeništvo dospeli samo oni slovenački vojnici i starešine koji su zarobljeni van granica Slovenije. Dokumentacija koja se čuva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu takođe pokazuje da su iz zarobljeništva otpušteni i neki Slovenci koji su potom upućivani u naročite logore za povratnike, dok su porodice istih zarobljenika bile u obavezi da prilikom odašiljanja paketa komuniciraju isključivo na nemačkom jeziku (str. 10–11).

Transporti za Nemačku i Italiju iz unutrašnjosti zemlje otpočeli su krajem aprila i početkom maja preko teritorije novoformirane kvinslinške tvorevine Nezavisne Države Hrvatske (NDH), gde se već bila učvrstila nemačka vlast uz bespogovornu subordinaciju hrvatskih, naročito ustaških vlasti. Zajedno sa Srbima, Slovencima i Jevrejima transportovani su takođe i pripadnici vojnih snaga Ujedinjenog Kraljevstva, kao i nešto Grka.

Odeljak o pripremama za iseljavanje Slovenaca i o samom iseljavanju (str. 24–49) sadrži rezultate sistematičnog i vrlo studioznog proučavanja prvih emigracija posle poznate aprilske konferencije u Mariboru, na kojoj je odlučeno da se stanovništvo protera u granicama okupirane Srbije i na teritoriji NDH. S druge strane, nemački plan predviđao je i naseljavanje nemačkog življa Kočevja, Besarabije, Bukovine, Dobrudže, južnog Tirola, Austrije, Dalmacije i Bosne u domove prognanika. U istom odeljku detaljno su opisani i transporti iz Slovenske Bistrice, Maribora, Rajhenburga i Šentvida.

Slovenačko-srpsko ratno prijateljstvo upravo se ogledalo u prihvatanju izbeglica. Naročito su se angažovale opštine i nadležni odbori Crvenog krsta, preduzimajući mere da bi se izbeglice najpre zaposlile i svojim radom prehranjivale sebe i svoje porodice. Najveći broj zbrinut je po selima, dok je svaka izbeglička porodica od nadležne opštine dobila i zemlju za obrađivanje.

Glavne postulate buduće srpske civilne (subordinarne) vlasti predstavljali su sreski načelnik, predstojnik policije, komandir žandarmerijske čete, vodova i stanica. Nemačke vojne vlasti zadržale su predratnu sresku i opštinsku vlast, tj. službenike i činovnike koji nisu dospeli u ratno zarobljeništvo. Takođe su pristizali i državni,

opštinski i službenici drugih samoupravnih grana iz krajeva koje su okupirale bugarske, italijanske, albanske i naposljetku nemačke vlasti. Međutim, slovenačkim podanicima, naročito iz prosvetnog miljea (475 učitelja, nastavnika i profesora, str. 39) i činovničkog aparata (332 državna činovnika, str. 40), u početku nije bilo dozvoljeno zapošljavanje u državnim institucijama. Deo Slovenaca uspeo je nekako da se zaposli u fabrici „Vistad“ kod Smedereva (Beogradski okrug) ili fabrici stakla u Paraćinu (Moravski okrug). Oni koji su se nalazili na određenim funkcijama svesrdno su pomagali pri zapošljavanju svojih sunarodnika koji su proterani u leto 1941. godine (str. 87, 95–96). Nešto kasnije Slovincima će biti omogućeno i angažovanje u vojnim formacijama Srpske vlade – trupama Srpske državne straže (SDS) ili pak u Ljotićevim dobrovoljačkim formacijama.

Odeljak o slovenačkim žrtvama (str. 49–75) rezultat je temeljnih istraživanja slovenačkih podanika koji su nastradali prilikom masovnih nemačkih odmazdi za vreme ustanka 1941. godine. Naročito se izdvajaju dve velike odmazde po zločinačkoj naredbi „stotinu za jednog“ u Kragujevcu i Kraljevu. Tada je, pored ostalih, streljano i 67 Slovenaca.

Naredni odeljak ujedno je najduži (str. 111–125) i predstavlja esenciju same monografije. Kroz devet okruga u Srbiji (nedostaju četiri), prikazane su brojne živopisne slike slovenačkih izbeglica i onih koji su na istim prostorima živeli pre rata. Ovde se u prvom redu obrađuje smeštaj izbeglica, organizacija ishrane, organizacija zapošljavanja i slovenačkih kolonija i dr.

Naročiti akcenat stavljen je na istaknutim pripadnicima pokreta otpora – partizanskog i četničkog – poput poručnika Franca Crepnišeka, koji je upravljao tenkom prilikom ambicioznog napada na Kraljevo u novembru 1941, majora Ivana Fregla i njegovo junačko držanje prilikom zarobljavanja i kasnijeg streljanja u Valjevu, ili pak slovenačke čete „Ivan Cankar“ Užičkog partizanskog odreda. Izdvaja se i veliki miting izbeglica u sokolskom domu u Užicu 16. oktobra 1941. godine (str. 77, 79, 80).

Poslednja celina, koja upotpunjuje čitavu monografiju, jeste popis Slovenaca stradalih u direktnom teroru (str. 121–160). Najveći procenat podataka korišćen je iz fonda 179 Arhiva Jugoslavije (Savezna komisija za popis žrtava rata 1941–1945). Popis je svakako nepotpun: navedena su 473 nastradala na području Srbije i još 101 u zarobljeničkim i internirskim logorima u Srbiji i Evropi. S druge strane, važan je jer predstavlja prvi celishodni popis poginulih slovenačkih podanika na teritoriji okupirane Srbije – njih 509.

Pored toga, studija je bila jedinstvena prilika da podseti na slovenačke porodice: Kodermanove, Žilnikove, Černičeve, Žaucerove, Pertotove, Lahove, Roševe, Zupančeve, Sašekove i mnoge druge, ali isto tako i da ih sačuva od zaborava.

Svako veliko delo sastavljeno je iz niza sitnih i malih, svaka krupna stavka iz niza sitnica. Nema sumnje u to da je i slovenačka trilogija, koja se razvijala u razmaku od 2014. do 2021. godine, isto tako veliko delo mlade niške istoričarke. Isto tako ne treba sumnjati u to da novim istraživanjima neće dopuniti ratne događaje u Požarevačkom, Leskovačkom, Šabačkom i Kosovskomitrovačkom okrugu i pružiti budućim istoričarima i istraživačima jugoslovenske ratne prošlosti još mnogo korisnih podataka.

Kao što se može videti iz iznetog, autorka je u ovoj naročito zanimljivoj etno-sociološko-viktimološkoj studiji, na monografski način, pružila mnogo dragocenih saznanja i podataka i tako privela kraju ovu veoma solidnu i društveno korisnu knjigu.